

KÖLELİKTEN VALİLİĞE GİDEN YOLDA BÜYÜK KOMUTAN VASİF ET-TÜRKİ'NİN HAYATINA ANALİTİK BİR BAKIŞ

Murat BIYIKLI*
Yakup KARADUMAN***

Özet: Sâmerrâ dönemi büyük vali ve komutanlarından olan Vasîf et-Türkî Deylem bölgesinde doğmuştur. Çocukluğunu bu bölgede geçiren Vasîf, esir düşmüş ve on yaşlarında Kazvîn'e gitmiştir. Burada kendisini satın alan bilgili, okumuş bir yaşlının yanında eğitim görmüş ve sonra bir fırsatını bulup Horasan'a kaçmıştır. Horasan'dan Bağdat'a gelene kadar farklı serüvenler yaşayan Vasîf, Mu'tasım tarafından askerî karakteri sebebiyle orduya alınmıştır. Mu'tasım ile beraber Sâmerrâ'ya gelen Vasîf burada halifenin emrinde önemli görevler üstlenmiştir. Halife Vâsık'tan sonra kimin halife olacağı konusundaki görüşleriyle en etkili Türk komutanlarından biri olmuştur. Mütevekkil'in iktidarında önemli valiliklere getirilen ve bu dönemde büyük bir askerî, siyasî ve ekonomik güce ulaşan Vasîf, halifenin kendi aleyhine siyaset izlemesi nedeniyle öldürülmesinde aktif rol almıştır. Bu yüzden sonraki iki halife döneminde devleti yönlendiren en önemli iki isimden biri olmuştur. Bu çalışmada köle iken valiliğe kadar yükselen, siyasete yön veren Vasîf et-Türkî'nin hayatı analitik bir yaklaşımla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsîler, Sâmerrâ, Vasîf et-Türkî

From Slavery to Governorship: An Analytical Examination of the Life of the Great Commander Vasîf al-Turkî

Abstract: Vasîf al-Turkî, one of the great governors and commanders of the Samarra period, was born in the Daylam region. Vasîf, who spent his childhood in this region, was captured and taken to Qazvîn at around the age of ten. There, he received an education under the guidance of a knowledgeable and well-educated elderly man who purchased him. Later, he found an opportunity and escaped to Khorasan. Having experienced various adventures on his way from Khorasan to Baghdad, Vasîf was recruited into the army by al-Mu'tasim due to his military character. Vasîf, who came to Samarra with al-Mu'tasim, undertook important duties under the command of the caliph. With his views on who would succeed Caliph al-Wâthiq, Vasîf became the most influential commander. During the reign of al-Mutawakkil, Vasîf was appointed to important governorships and amassed great power and wealth. Due to the caliph's growing policies against him, he played an active role in his assassination. For this reason, he became one of the two most influential figures guiding the state during the reigns of the next two caliphs. In this study, the life of Vasîf al-Turkî, who rose from slavery to the position of governor and played a significant role in politics, will be examined with an analytical approach.

Key Words: Islamic History, 'Abbāsids, Samarra, Vasîf al-Turkî.

Giriş

İslâm devleti açısından Türklerin temini farklı usullerle gerçekleşmiştir.. Bu bağlamda bazıları o dönemlerde var olan kölelik sisteminde satın alınma yoluyla orduya alınmışlar ve memlûk statüsünde değerlendirilmişlerdir. Emevîler döneminden itibaren İslâm ordusu içinde görülmeye başlayan ve askerî karakterleriyle dikkat çeken Türkler, özellikle Abbâsîler zamanında hem cihaddan uzaklaşıp yerleşik hayata alışan Arapların askerî açıklarını giderme hem de Araplara karşı dengeleyici unsur olma amacıyla talep edilmiş, bu durum onların ordu içerisindeki nüfuslarını güçlendirdiği gibi birçok alanda ön plana çıkmalarına zemin hazırlamıştır. Askerî ve siyasî alanlarda üst düzey komutanlık ve valilik gibi önemli görevler üstlenmişler, devletin yönetimine katkıda bulunmuşlardır. Zamanla önce ordu sonra siyaset içerisinde güçlenen Türkler, vali atamalarından halife tayinine kadar birçok meselede devletin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu derece büyük nüfuza sahip olan Türk şahsiyetlerinden biri de hiç şüphe yok ki Vasîf et-Türkî'dir. Çalışmada onun doğumu, çocukluğu, gençliği, devlete katılması, askerî ve siyasî konumu ve vefatı biyografik şekilde ele alınacaktır.

1. Vasîf et-Türkî'nin Nesebi, Doğumu ve Çocukluğu

Vasîf (وصيف) tabakat ve terâcim kitaplarında "El-Emîrû't-Türkî", "Vasîf et-Türkî el-Emîr" olarak zikredilmektedir. Asıl adı mıydı bilinmiyor ama kendisine, kölelikten geldiği veya halifelere hâciblik yaptığı için genç uşak, hizmetçi ve sağdıç (İbn Manzûr 1414:3/470) anlamına gelen Vasîf denilmiş olabilir. Onun ne zaman doğduğu hakkında net bir bilgi

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, muratbiyikli@erciyes.edu.tr

*** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Tarihi, yakup.karaduman53@hotmail.com

bulunmasa da Deylem bölgesinde doğduğu ve yaşadığı, burada henüz küçük bir çocuk iken esir alındığı anlaşılmaktadır. Ancak nasıl ve neden esir alındığı bilinmemektedir. Kendi ifadeleriyle çocukluğu “Deylem’de doğdum ve çocukluğumu burada geçirdim, yaklaşık on yaşında iken Kazvîn’e geçtim ve hocam beni satın aldı” şeklinde anlatılmaktadır.(İbnü’l-Cevzî 1992:12/71) Kum halkından ismi bilinmeyen bir âlimin memlûküdür. Esir alındıktan sonra bahis mevzu âlim tarafından satın alınmıştır. Bu âlim, Vasîf’e kendi oğluyla birlikte eğitim vermiş ve Vasîf, ilk hocasının yanında yaşadığı bu süreçte Müslüman olmuştur.(İbnü’l-Cevzî 1992:12/71; Safedî 2000:27/259) Hayatına dair rivayetlerin çoğunluğu Sâmerâ dönemindeki siyasi olaylarla başlamaktadır. Bu yüzden olsa gerek onun Abbâsî halifeleri tarafından satın alınmadan önceki hayatına dair malumat muhtasar durumdadır.

2. Vasîf et-Türkî’nin Gençliği

Vasîf, gençlik çağına kadar Kum şehrinde yaşamıştır. Burada geçirdiği süre boyunca eline geçen ufak miktardaki harçlıkları mahallesinde bulunan bir bakkalda biriktirmeye çalışmıştır. Gençliğine ulaştığında para kazanmak için çalışmaya başlamıştır ve çalıştığı iş silah taşıma işidir. Bu sayede onda silah tutkusu gelişmiştir. Ne zaman buradan ayrıldığı net olmamakla beraber yine genç yaşlarında iken bakkalda biriktirdiği paraları aldıktan sonra bir yolunu bulmuş ve bir askerle beraber Kum’dan ayrılarak Horasan’a gelmiştir. Asker, Vasîf’teki yeteneği fark etmiş olsa gerek “Benimle beraber Horasan’a gelmek ister misin? Sana bineceğin bir at ve silah verebilirim” deyince Vasîf, kendisinin memlûk olmama ve adamın kendisi üzerinde hiçbir selahiyeti olmama ve tamamen özgür olma şartıyla kaçırılmaz olan bu teklifi kabul etmiştir.(İbnü’l-Cevzî 1992:12/71) Horasan’dan Sâmerâ’ya gelene kadar ki hayatı hakkında kaynaklar “Vasîf’in, Mütevekkil’in yanına gelene kadar değişken bir hayatı oldu” demektedir.(Safedî 2000:27/259) Vasîf, buraya vali olduktan sonra kendisine iyilik yapan hiçbir kimseyi unutmamıştır. Bu bağlamda Kum’a yeniden geldikten sonra hemen hocasıyla görüşmüş, kendisini tanıttıktan sonra ona, eşine ve bütün çocuklarına binlerce dinar, elbise ve binek gibi birçok değerli hediye ihsanında bulunmuştur. Zor zamanlarda kendisine yardımcı olan bakkalı dahi unutmamış ona da beş yüz dinar bahşetmiştir. O, Kum halkına karşı duyduğu minnet borcunu da “Ey Kum halkı! Yeryüzünde size karşı benden daha çok borcu olan bir kimse daha yoktur, ben size sadece Şilikte muhalefet ediyorum. Üzerimdeki hakkınızı ödeyemem” diyerek dile getirmiştir.(İbnü’l-Cevzî 1992:12/72; Safedî 2000:27/259)

3. Vasîf’in Ailesi

Bir Türk ailesinden gelen Vasîf’in babası ve annesinin ismi çalışmada ulaşılabilen kaynaklarda tespit edilememiştir. Eşinin ismi de zikredilmeyen Vasîf için Mütevekkil’in cariyesi Mahbûbe’nin halifenin ölümünden sonra Vasîf’e intikal ettiği ancak Mahbûbe’nin ona yüz vermediği bilinmektedir.(İbn Asâkir 1415/1995:72/164) Bununla beraber Vasîf’in başka eş ve cariyeleri olduğu da âşikardır. Kalabalık bir ailesi olduğu söylenen Vasîf’in Sâlih, Ahmed, Abdullah, Nasr ve Ubeydullah adında oğulları olmuştur.(Taberî 1387:9/227)

4. Vasîf et-Türkî’nin Sâmerâ’ya Gelişi ve Hilafet Ordusuna Katılması

Türklerin askeri anlamda İslâm ordusunda görülmeye başlaması Muâviye’nin son zamanlarında olmakla beraber Abdülmelik b. Mervân döneminde Türklerden oluşan bir özel muhafız alayı kurulduğu söylenmektedir. Abbâsîler açısından bakıldığında ise Türklerin siyasi ve askerî arenada görünmeye başlaması Abbâsî ihtilal sürecine kadar götürülebilecektir.(İbn Fadlân 2016:205-6) Bu manada Horasan’da sürdürülen propaganda faaliyetlerinde ve askerî başarılarında Türklerin desteği olduğu açıktır. Devlet kurulduktan sonra Mansûr (136-158/754-775), (İsâmî 1419/1998:3/375; Makrîzî 1427/2006:4/126) Mehdî (158-169/754-775) (Cehşiyârî 1357/1983:151) ve Hâdî (169-170/785-786) (İbn Haldûn 1408/1988:3/270; Sehâvî 1414/1993:1/294) dönemlerinde Türklerden hem hâcib hem de komutanlar olmuştur. Hârûnürreşîd zamanında halifenin misafirlerini karşılayan özel zırhlı ve kendine has kıyafetleri ile Türk askerler vardır.(Câhiz 2017:59-60.) Halife Me’mûn dönemine gelindiğinde ise halifenin isteğiyle Türkler özellikle vergi ve satın alınma yoluyla orduda görevlendirilmiştir.

(İbn Fadlân 2016:212.) Bu manada Bağdat'ta nüfuzlu ailelerin elinde bulunan Türk köleler de satın alınmıştır. Bu işle görevli kişi ise annesi de Türk asıllı olan halifenin kardeşi Mu'tasım'dır. Mu'tasım kendisi halife olduktan sonra ise ordunun kahir ekseriyeti Türklerden müteşekkil olmuştur (Türklerin İslâm ordularına dâhil olması hakkında geniş bilgi için bk. Bıyıklı 2022:380-83). Mu'tasım'ın satın aldığı bahis mevzu Türkler arasında Vasîf de bulunuyordu. (Himyerî 1980:300; İbn Haldûn 1408/1988:3/342; İbn Miskeveyh 2000:4/294; Mes'ûdî 2018:309-10; Ya'kûbî 1422/2002:55) Bazı muasır araştırmacılar, Mu'tasım'ın Vasîf'i satın aldığı kişiyi Ali Numan olarak zikretmiş (Şen 2008:43)olmasına rağmen araştırmalarımız neticesinde klasik eserlerde böyle bir isme rastlanılmamıştır. Müellif aile anlamına gelen ve Ali ismiyle yakın bir yazılışa sahip olan Arapça kelimeyi, Ali olarak tercüme etmiş gibi görünmektedir. Bu bağlamda bizi destekler mahiyette Ya'kûbî Vasîf'in Nu'mân ailesinden satın alındığını kaydetmektedir.(Ya'kûbî 1422/2002:55) Rivayetlerde Mu'tasım'ın Türkleri satın alırken yüzbinlerce dirhem ödediği kaydedilmektedir.(Makdisî t.y.:6/112) Kuvvetle muhtemel Vasîf gibi askerî seciyelere sahip bir Türk de Mu'tasım'ın büyük meblağlar ödeyerek satın aldığı kişilerdendir. Her ne kadar zikri geçtiği üzere Vasîf'in Mütevekkil'in yanına geldiği söylene de onun Mütevekkil tarafından değil Mu'tasım tarafından satın alınmış olduğu aşikârdır. Nitekim daha erken dönem kaynaklar Vasîf'i, Mu'tasım'ın hâcibi ve mevlası olarak tanıtmaktadır. Vasîf, sonrasında Mütevekkil'in de hâcibi olmuştur.(Bağdâdî t.y.:260) Vasîf satın alındıktan sonra Sâmerâ kurulunca halife Mu'tasım ile birlikte Bağdat'tan buraya gelmiştir (Vasîf'in Sâmerâ'da yerleştiği yer hakkında detaylı bilgi coğrafya eserlerinde geçmektedir.(bkz. Himyerî 1980:301).

5. Vasîf et-Türkî'nin Askerî ve İdarî Faaliyetleri

Vasîf et-Türkî, Mu'tasım tarafından orduya alındıktan sonra sayısız görevde bulunmuştur. Hacmi aşacağı cihetiyle bu çalışmada hepsini ele almak mümkün görünmemektedir. Bu noktada askerî seferlerdeki komutanlıkları vurgulanmalıdır. Vasîf'in birçok bölgedeki askerî harekâtlara ordu komutanı olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Mu'tasım zamanında özellikle Ammûriye gibi önemli bir yerin fethinde bulunarak hizmet etmiştir. Vasîf bu sefer esnasında Eşnas et-Türkî'nin arkasından Safsat'a gönderilen birliğin komutanlığını üstlenmiştir.(İbnü'l-Esîr 1417/1997:6/39) Halife Vâsık dönemine gelindiğinde ise 231/845-846 yılında üstlenmiş olduğu vazife calibi dikkattir. Bu harekâta Vasîf, İsfahân, Cibâl ve Fars bölgesini korumakla görevlendirilmiştir. Bahis mevzu bölgeler Kürtlerin saldırısına maruz kalmıştır. Vasîf, bu bölgelere gitmiş, Kürtlerin saldırısını bastırmış ve onlardan içlerinde çocukların da bulunduğu beş yüz kadar kişiyi esir alarak Sâmerâ'ya getirmiştir. Büyük Türk komutan Vasîf, devlet otoritesini sağlamlaştırma adına gösterdiği bu büyük başarıdan dolayı halife Vâsık tarafından yetmiş beş bin dinar gibi büyük bir para ödülüne layık görülmüştür. Aynı zamanda kendisine kılıç kuşandırılmış ve kaftan giydirilmiştir.(Taberî 1387:9/140-141)

Vasîf'in askerî sahada gösterdiği mezkûr başarıları neticesinde önemli valiliklere getirildiği görülmektedir. Vasîf'in önermesiyle halifelige gelen Mütevekkil ifade yerindeyse Vasîf'e borcunu ödemiş ve Vasîf zamanında çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği Kum şehrinin valisi olmuştur.(Safedî 2000:27/259) İtâh hacca gittikten sonra da Mütevekkil tarafından onun görevlerine tayin edilmiştir. İtâh ise bir oyun tertip edilerek Bağdat'ta katledilmiştir.(Zehebî 1413:17/106-107)

Mütevekkil'den sonra hilafete gelen Muntasır zamanında ise Vasîf ve Boğa es-Sağır Mütevekkil'in İtâh'tan sonra kendisine devrettiği hâciblik görevini sürdürmüştür. Sonrasında Vasîf açısından askerî sahaya tekrar bir dönüş olmuştur. Bu bağlamda Vasîf et-Türkî 248/862'de Bizans şehirlerine gaza yapmakla görevlendirilmiştir.(İbn Miskeveyh 2000:4/313-314; Taberî 1387:9/240-241) Vasîf'in bu sefere tayininde etkili olan ismin Muntasır'ın veziri olan Ahmed b. el-Hasîb olduğu iddia edilmektedir. Buna göre Vezir İbn Hasîb ile Vasîf arasında kavga olmuş ve neticede veziri Muntasır'ı korkutarak onu Vasîf aleyhine tahrik etmiş ve

Vasîf'in Sâmerrâ'dan uzaklaştırılmasının daha güvenilir olduğunu telkin etmiştir. Neticede vezirinin dolduruşlarına gelen Muntasır, kendisinden kurtulma adına Vasîf et-Türkî'yi Bizans sınırlarını gazaya göndermiştir. Başlangıçta gitmek istemeyen Vasîf'e halife "Ya sen sefere çıkacaksın ya da ben sefere çıkacağım" deyince Vasîf "Hayır, ben çıkarım" demek zorunda kalmış ve yanına verilen on bin kişilik büyük bir ordu ve mallarla sefere çıkmıştır. Halife bir süre sonra Bizans sınırlarına sefere giden Vasîf'e dört yıl boyunca sınırlarda kalmasını ve burada gaza yapmasını emretmiştir.(İbn Tagrıberdî t.y.:2/326) Vasîf 248/862 yılında çıktığı bu seferde Şam sınırlarından hareket ederek Bizans sınırlarına girmiş ve burada Feruriye Kalesi'ni fethetmiştir.(Nüveyrî 1423/2002:22/303; Taberî 1387:9/259-260) Bu esnada Muntasır'ın kısa süren hilafetinden sonra ölmesi üzerine Vasîf'in Sâmerrâ'ya döndüğü anlaşılmaktadır. Aslında Vasîf, Bizans sınırlarına gittiği bu görevi vali olarak da ifa etmiş olabilir. Nitekim bazı kaynaklarda onun buraya vali olarak gönderildiği zikredilmektedir. Buna göre Vasîf, Cezîre, Sugûr ve Avâsım valisi olarak hareket etmiştir.(İzzuddîn 'İbn Şeddâd 1991:3/27)

Müstâîn dönemine gelindiğinde ise Vasîf açısından kesin bir şekilde tekrardan bürokratik alana bir geçiş olduğu görülmektedir. Vasîf, Otamış'ın öldürülmesi üzerine Magrib valiliğine tayin edilmiş,(Belâzürî 1988:232) ayrıca Ahvaz'ın yönetimi de Vasîf'e bırakılmıştır. (İbnü'l-Esîr 1417/1997:6/195) Arkadaşı Boğa es-Sağîr ile birlikte Müstâîn'in hâcibliğini de yapmışlardır. Vasîf, Mu'tez döneminde genellikle Sâmerrâ'da olmuş, iki kardeş arasında süren mücadelede Müstâîn'in yanında yer aldığı için mansıplarını kaybetmiş ve aynı halife (Mu'tez) döneminde de katledilerek öldürülmüştür.

6. Vasîf et-Türkî'nin Siyasi Olaylardaki Rolü

Türkler Sâmerrâ döneminde Mu'tasım'dan sonra oldukça nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. Mu'tasım'ı sevdiklerinden ve annesinden dolayı kendilerinden gördükleri için ona son derece bağlı olan Türkler, özellikle Halife Vâsık'ın bir veliaht tayin etmeden ölmesi üzerine halifeler üzerinde ve onların hilafete gelişinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Örneğin araştırma bağlamında Halife Mütevekkil'in halife seçilmesinde görüş belirten ve etkili olan Emir Vasîf olmuştur. Hatta Mütevekkil, onun konuşmaları sayesinde halife oldu denilebilir. Vasîf, Vâsık'ın küçük oğlu Muhammed'e biat edileceği zaman onun dinen bile reşit olmadığını kast edecek manada "Arkasında namaz kılmanın bile câiz olmadığı bunun gibi birine hilafeti devredeceksiniz Allah'tan da mı korkmuyorsunuz!"(İbn Miskeveyh 2000:4/287) diyerek halife Mütevekkil'e biat edilmesini sağlamıştır. Bu yüzden Vasîf'in halife üzerinde etkisi olmuştur. Mütevekkil'in askerlerin maaşını belirlemesinde bile zaman zaman söz sahibi olmuştur.(İbn Kesîr 1407/1986:10/311.) Sonraki süreçte Halife Mütevekkil Türklerin hâkimiyetini kırma adına girişimlerde bulunsada bu tutumu hayatına mal olmuştur. Mütevekkil'in Türkleri sindirme politikası yönünde izlediği işlerden biri de Vasîf et-Türkî'nin İsfahân ve Cebel'de bulunan bütün arazilerinin alınıp Feth b. Hâkân'a iktâ olarak verilmesini emretmesidir.(Taberî 1387:9/222) İşte Mütevekkil'in öldürülmesinin belki de en temel sebebi, Vasîf gibi güçlü bir komutan ve valinin mallarının alınmasını emretmiş olmasıdır. Nihayetinde Mütevekkil, içlerinde başta Vasîf et-Türkî ve Boğa es-Sağîr'in bulunduğu Türkler tarafından katledilmiştir. Vasîf, katl olayının unutulması adına bu durumu hatırlatacak izlerin dahi yok edilmesini istemiş hatta Mütevekkil'in üzerinde öldürüldüğü halının bile yakılmasını emretmiştir.(Mes'ûdî 1425/2005:4/106-107)

Mütevekkil'in yerine hilafete geçen oğlu Muntasır da Vasîf gibi Türk komutanlarındediklerine göre hareket etmiştir. Başlangıçta dahi Muntasır hilafet için icazet alabilmek adına seferde olan Vasîf'in onayını istemiştir.(Şen 2008:94) Halifelğe geldikten sonra ise Muntasır, kendilerine zarar verecekleri korkusuyla Vasîf ve Boğa gibi komutanların ısrarıyla kardeşleri Mu'tez ve Müeyyed'i veliahtlıktan azletmiş, (İbn Miskeveyh 2000:4/314-314; Makdisî t.y.:6/123) ancak altı ay süren hilafetinden sonra vefat etmiştir.(Zirikli 2002:6/70) Diğer taraftan Muntasır'ın kısa süren hilafetinde Mütevekkil'in öldürülmesinden

rahatsız olan halk Sâmerrâ'da ayaklansa da bu başkaldırı Vasîf ve Boğa'nın liderliğinde çok sert bir şekilde bastırılmıştır. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 1434/2013:15/259)

Mezkûr gelişmeler neticesinde çok güçlenen Vasîf, devlet hazinesini kendi malı gibi kullanan Otamış ve kâtibi Şucâ' b. el-Kâsım'ın öldürülmesinde de etkin olmuştur. (Zehebî 1405:12/48.) Bu çerçevede Vasîf tarafından öldürülen bir diğer kişi olan Bâgir et-Türkî de özellikle vurgulanmalıdır. Bâgir, Mütevekkil'in ölümündeki baş aktörlerden biri olduğu için diğer Türk komutanlarına göre devletin bütün imkânlarından fazlasıyla yararlanmıştı. Hâlbuki onu da Mütevekkil'i öldürmesi için tahrik eden hem üst komutanı hem de Vasîf'in en yakın arkadaşı olan Boğa'dır. (Mes'ûdî 1425/2005:4/97-99) Mütevekkil'i öldürdükten sonra otoritesi çok fazla artan Bâgir'in bu durumu, bu sefer ona emir veren Boğa'yı ve Vasîf'i korkutmuştur. Elleriindeki imkânın onun lehine gideceğinden korkan Vasîf ve Boğa es-Sagîr, Müstâîn'i de ikna ederek halifenin sarayında Bâgir et-Türkî'yi öldürmüşlerdir. (İbnü'l-Fuvatî eş-Şeybânî 1416:5/211; İmrânî 1421/2001:284; el-Uleymî 1431/2011:1/371) Vasîf ve Boğa'nın özellikle Halife Müstâîn üzerindeki etkileri "Vasîf ile Boğa arasındaki bir kafeste oturan halife, onların söylediklerini papağan gibi tekrarlıyor" (Safedî 2000:27/259) diye ifade edilmiştir. Bu meyanda Mes'ûdî de Müstâîn'in idarede hiçbir gücünün olmadığını ve yetkinin tamamen Vasîf ve arkadaşı Boğa'nın elinde olduğunu, kaydetmektedir. (Mes'ûdî 1425/2005:4/118)

Yalnız halifeler Vasîf gibi komutanların yönlendirmesinden etkilenmemiş kimi rivayetlerden ise Müstâîn gibi bazı halifelerin kendi siyasetleri için Vasîf ve Boğa'yı ölüm infazcısı gibi kullandığı anlaşılmaktadır. (Taberî 1387:9/342) Bu bağlamda Vasîf'in siyasi olaylardaki rolü kendi durumuna göre şekil almıştır. Nitekim öncesinde Müstâîn'in yanında olan Vasîf, ahval Mu'tez'in lehine gelişince Müstâîn'i Mu'tez'le anlaşma yapması yönünde zorlayan Boğa es-Sagîr ve Muhammed b. Abdullah'ı desteklemiş, (Geniş bilgi için bk. İbn Miskeveyh 2000:4/364; Taberî 1387:9/344-345) en büyük destekçisi Vasîf'i de kaybeden Müstâîn halifeliği bırakmak zorunda kalmıştır. (Müstâîn'in hal edilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Fidâ t.y.:2/43; İbn Kesîr 1407/1986:11/7-11; İbn Tagrîberdî t.y.:2/332-334; İbnü'l-Esîr 1417/1997:6/212-234; İbnü'l-Verdî 1417/1996:221-22; Suyûtî 1425/2004:261-62; Taberî 1387:9/287-340).

Halife Mu'tez başlangıçta yanında olmayan Vasîf'i ve Boğa'yı dîvândan azletmek ve onları öldürmek istese de Vasîf ve Boğa araçlar ile yine Sâmerrâ'ya dönmeyi başarmışlardır. (İbnü'l-Esîr 1417/1997:6/234-235; Taberî 1387:9/355-356) Vasîf, Mu'tez döneminde öldürülmüş olsa da bu defa halife Vasîf'in oğlunun boyunduruğundan kurtulamamıştır. Nitekim halife, Vasîf'in oğlu Sâlih'i hâcib edinmiş ve ölene kadar da Sâlih'in etkisi altında kalmıştır. (Devâdârî 1413/1992:5/261)

7. Vasîf et-Türkî'nin Özel Hayatı

Vasîf et-Türkî ailesi ve emrindeki adamlarıyla beraber Sâmerrâ'nın "Hayr" denilen mahallesinde yaşamıştır. (Himyerî 1980:301) Mahalle şehir merkezine biraz uzaktı ancak geniş yol ve caddeleri vardı. Kendisine ikta edilen bu mahallede Vasîf'in adıyla bilinen özel bir sarayı vardı. (Ya'kûbî 1422/2002:61) Kalabalık olan ailesi ile burada oturmuştur. Afşîn Haydâr el-Kâvus öldükten sonra onun Matîra'da bulunan sarayına Vasîf geçmiş, önceki oturduğu yeri terk etmiş ve ölene kadar burada oturmuştur. (Ya'kûbî 1422/2002:65) Vasîf'in en önemli vali ve komutanlardan olması ve büyük başarılarla imza atması onun isminin şehirdeki köprü gibi bazı yerlere verilmesini sağlamıştır. (Sührâb 1347/1929:128) Bir defasında Vasîf'e verilen 75.000 dinarlık ihsan (İbnü'l-Cevzî 1992:11/164) da onun hem yüksek maaş aldığını hem de oldukça müreffeh bir hayat yaşadığını göstermektedir. Nitekim bu bağlamda Nüzhetü'l-Enzâr'da Vasîf'in hazinelerinin ve mallarının çok fazla olduğu kaydedilmiştir. (Makdîş 1988:1/256) Bu durumu destekler cihette kaynaklar da bazı komutanların maaşının oldukça yüksek olduğunu kaydetmektedir. (İbnü'l-Fuvatî eş-Şeybânî 1416:5/211; İmrânî 1421/2001:284; el-Uleymî 1431/2011:1/371)

8. Vasîf et-Türkî'nin Öldürülmesi

Vasîf et-Türkî, Mu'tez üzerinde tam nüfuz sahibi olup da onun mallarını kendi tekeline alınca askerlerin maaşı ödenememiştir. Bir süre sabreden Ferganalı ve Uşrûseneli Türklerin tamamı dört aydan beri alamadıkları maaşlarını almak için Şevvâl 253/Ekim-Kasım 867'de harekete geçmiştir. Onun öldürülmesi işinin bu yılda değil de 250/86-865(Gazzî 1419:3/34) yılında olduğunu söyleyenler de olmakla beraber daha önceki dönem kaynaklar ve tarihsel bağlam göz önüne alındığında bunun yanlış olduğu görülecektir. Vasîf yanında Boğa, Sîmâ eş-Şerâbî ve yüz adamıyla beraber konuşmak üzere maaşlarını almak isteyen Türklerin yanına çıkmıştır. Onlara ne istediklerini soran Vasîf, maaşlarımızı istiyoruz cevabını alması üzerine Vasîf: "Yanımızda topraktan başka bir şey yok onu alabilirsiniz. Biz de para yok" demiştir. Boğa ise: "Biz Mü'minlerin Emîri'nden maaşlarınızı isteyeceğiz" dedikten sonra yanına Sîmâ'yı da alıp durumu görüşmek üzere halifenin yanına gitmişlerdir. Bu esnada Vasîf, Eşnâs'ın evinde tek başına kalmıştır. (Taberî'de geçen bir rivayete göre Boğa ve Vasîf'in öldürülmeden önce Ca'fer el-Kürdî adındaki birinin evinde saklanmışlardır. Bk. Taberî 1387:9/355) Durumu fırsat bilen Türkler öfkelerdikleri Vasîf'e vurmaya başlamışlardır. Ayaklanan Türkler onu demir topuzlarla vurarak öldürmüşler, başını kesip mızrağa takmışlardır.(Bâ Mahreme 1428/2008:2/575; İbn Tagrîberdî t.y.:2/338; Safedî 2000:27/259; Taberî 1387:9/374; Ya'kûbî 1431/2010:2/502; Zehebî 1405:12/534)

Sonuç

Abbâsîlerin ikinci başkenti olan Sâmerâ şehri ve dönemi Türklerin söz sahibi olduğu bir süreç olmuştur. Türkler arasında ise özellikle bazı vali ve komutanlar nüfuzlarıyla ön plana çıkmıştır. Bunlardan biri de Vasîf et-Türkî olmuştur. Bu çalışmada klasik kaynaklar aracılığıyla Vasîf et-Türkî hakkında yeni bulgular elde edilmiştir. Buna göre Vasîf, Deylem bölgesinde doğmuş, esir alınmış bir müddet Kazvîn'de yaşamıştır. Burada bulunduğu süreçte ilk eğitimini almıştır. Gençlik çağına ulaştığında Bağdat'a sonra Sâmerâ'ya gelmiştir. Başlangıçta alt düzey komutan statüsünde olan Vasîf et-Türkî önemli fetihlere katılmış ve devlete karşı girişilen başkaldırı hareketlerini başarıyla bastırmıştır. Göstermiş olduğu başarılar neticesinde üst düzey komutan ve sonrasında vali olmuştur. Halifeler üzerinde söz sahibi olmaya, siyaseti yönlendirmeye başlamıştır. Zenginlik ve nüfuzu dikkatleri üzerine çekecek derecede artmıştır. Halife Mütevekkil'in hilafete gelmesindeki en faal isim, ölümündeki baş aktörlerden ve suikastı planlayanlardan biri olmuştur. Halife Mütevekkil sonrasında ise arka planda devlet idaresinin başına geçtiği söylenebilir. Muntasır'ın kısa süren hilafetinden hemen sonra Müstaîn döneminde, halifeyi elinde tutan ve onun idareyle alakalı siyasetinin sahibi olan iki isimden biri, Vasîf et-Türkî olmuştur. Müstaîn ve kardeşi Mu'tez arasındaki mücadelede ellerindeki imkânları kaybetmek istemeyen Vasîf ve arkadaşı Boğa, Müstaîn yanında yer almışlardır. Bir süre sonra Müstaîn hilafeti devretmek zorunda kalınca aracılar sayesinde Halife Mu'tez'e kendilerini affettirmişlerdir. Mu'tez döneminde de ellerinde olan maddi imkânlardan Sâmerâ'daki diğer Türkler yararlanamayınca haklarını alma isteğiyle ayaklanmışlardır. Türklerin bu ayaklanması Vasîf et-Türkî'nin acımasız bir şekilde katledilmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bâ Mahreme, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed. 1428/2008. *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâtî a 'yâni'd-dehr*. Cidde: Dâru'l-Menhâc.
- Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. t.y. *Kitâbü'l-Muhabber*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud. 1988. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Bıyıklı, Murat. 2022. *Sâmerâ*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. 2017. *Câhiz Türklerin Faziletleri (Fezâilü'l-Etrak)*. 2. bs. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Ceşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs b. Abdullah el-Kûfî. 1357/1983. *Kitâbü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*. Kahire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî.
- Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. 1413/1992. *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer: el-fâ'ik sıhâhü'l-cevherî min kısmeti feleki'l-Müşterî: ed-dürretü's-seniyye (mudiyye) fî ahhâri'd-devleti'l-Fâtımiyye*. İsa el-Bâbî el-Halebî.
- Ebû'l-Fidâ, İmadüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali. t.y. *el-Muhtasâr fî ahhâri'l-beşer (Târîhu Ebi'l-Fidâ)*. Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısıriyyetü.
- Gazzî, Kâmil b. Hüseyin b. Muhamed b. Mustafa el-Bâlî el-Halebî. 1419. *Nehrü'z-zeheb fî târihi Haleb*. 2. bs. Halep: Dâru'l-Kalem.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. 1980. *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*. 2. bs. Beyrut: Müessesetü Nâsir lissekâfe.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh. 1415/1995. *Târîhu Dimaşk*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd. 2016. *Rihletü İbn Fadlân*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. 1408/1988. *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsârahüm min zevi's-sultânî'l-ekber*. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddîn İsmail b. Ömer. 1407/1986. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. 1414. *Lisânü'l-Arab*. 3. bs. Beyrut: Dâru Sadır.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. 2000. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*. Tahran: Seruş.
- İbn Tagrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. t.y. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmiyye, Dâru'l-Kütüb.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. 1992. *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. 1417/1997. *el-Kâmil fî't-târîh*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Fuvâtî eş-Şeybânî, Kemâleddin Ebû'l-Fazl Abdürrezzâk b. Ahmed. 1416. *Mecmui'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*. İran: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşadi'l-İslâmî.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. 1417/1996. *Târîhu İbni'l-Verdî=Tetimetü'l-muhtasar fî ahhâri'l-beşer*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. 1421/2001. *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ'*. Kahire: Dâru'l-Âfâkı'l-Arabiyye.
- İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafîi. 1419/1998. *Semtü'n-nücûmü'l-avâli fî enbai'l-evâil ve't-tevâli*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İzzüddîn 'İbn Şeddâd, Ebû 'Abdullâh 'İbn Şeddâd 'İzzüddîn Muhammed b. 'Alî b. İbrahim el-Ensârî el-Halebî. 1991. *el-'A'lâki'l-hatîre fî zikri 'umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. Şam: Kültür Bakanlığı.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. t.y. *el-Bed' ve't-târîh*. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti.
- Makdîş, Mahmûd. 1988. *Nüzhetü'l-enzâr fî 'acâ'ibi't-tevârih ve'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. 1427/2006. *Kitâbü'l-Mukaffâ'l-kebîr*. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. 2018. *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-işrâf*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. 1425/2005. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed. 1423/2002. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyyeti.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. 2000. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. 1414/1993. *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-Şerîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh. 1434/2013. *Mirâtü'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân*. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyyeti.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. 1425/2004. *Târîhu'l-hulefâ*. y.y.: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz.
- Sührâb. 1347/1929. *Acâ'ibü'l-ekâlimi's-seb'a ilâ nihâyeti'l-imâre*. Viyana: Adolf Holzhaussens.
- Şen, Mehmet Emin. 2008. "Abbâsilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Taberî, Ebü Ca'fer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. 1387. *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-müluk*. 2. bs. Beyrut: Dâru't-Türâs.
- el-Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücirüddîn Abdurrahman b. Muhammed. 1431/2011. *et-Târîhu'l-mu'teber fî enbâi men gaber*. Suriye: Darü'n-Nevadir.
- Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshâk b. Ca'fer. 1422/2002. *el-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshâk b. Ca'fer. 1431/2010. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2. bs. Beyrut: Dâru Sadır.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. 1405. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 3. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. 1413. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-) meşâhîr ve'l-a'lâm*. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zirikli, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris. 2002. *el-A'lâm*. 15. bs. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn.